

МАРКО НЕДИЋ

УСПОСТАВЉАЊЕ ВРЕДНОСНЕ РАВНОТЕЖЕ

Уз Десето коло Антологијске едиције
„Десет векова српске књижевности”

Поводом објављених сто књига Антологијске едиције *Десет векова српске књижевности* посебну пажњу привлачи чињеница која се односи на успостављање неопходне равнотеже у представљању познатих и мање познатих а изузетно важних писаца свих књижевних епоха. Поред тога што су у ову едицију уврштене кључне вредности наше књижевне баштине, њом је на најбољи начин потврђен и истовремено проширен унутрашњи, развојни и вредносни поредак целокупне српске књижевности заснован на савременом читању и тумачењу књижевног текста и његових скривених или одавно препознатих значења. Зато се у изборима најбољих остварења наших најзначајнијих писаца ранијих времена и савременог доба, поред критичких увида у њихов целокупни књижевни рад и нових тумачења њиховог значаја и места у поетичком портрету књижевне епохе којој припадају, у десет досадашњих кола у највећем броју налазе добро позната и већ канонизована дела српских писаца. Али у њу су исто тако укључени и поједини писци са значајним уметничким остварењима који су из различитих разлога били изостављани из наше историографске и критичке перцепције. Тако се у сваком колу едиције, такође и у десетом, нашло по неколико таквих писаца чије вредно књижевно дело је из нове критичкометодолошке перспективе представљено данашњим читаоцима и тумачима.

У најновијем колу, уз један број књижевника из ранијег времена, такви су и двојица прозних писаца с краја деветнаестог и првих година двадесетог века, Лазар Комарчић и Пера Тодоровић,

чије дело је приредила Љиљана Костић, професор Учитељског факултета у Ужицу. У критичким прегледима новије српске књижевности ови писци су тек у другој половини двадесетог века укључени у њен основни поетички и развојни ток. Њихово раније запостављање, међутим, било је мотивисано не књижевним него пре свега политичким разлозима. Обојица су најпре били заговорници социјалистичких идеја Светозара Марковића и противници режима краља Милана Обреновића, а затим браниоци тог режима, поставши тако уредници политичких гласила *Напредне странке*, *Комарчић часописа Видело*, а Тодоровић *Малих новина*, што у ондашњим либералним и радикалским круговима није наилазило на одобравање, и због чега су њихови политички опоненти негативно оцењивали и њихов књижевни рад. Иако су својевремено били веома популарни, Комарчић према једној анкети Народне библиотеке чак најчитанији у том тренутку, највећу „заслугу” за доцније заборављање њиховог књижевног дела имали су идеолошки мотивисани књижевни критичари, међу којима су били и Јаша Продановић, који је име Пере Тодоровића увек писао малим почетним словима, затим Слободан Јовановић и Јован Скерлић, који их није укључио у своју *Историју нове српске књижевности*, Тодоровића поменувши само узгред, а Комарчића ни толико. Свој књижевни рад, међутим, обојица су донекле и сами засенили својом новинарском и политичком активношћу, а у извесном смислу и припадношћу прелазној стилској епохи тадашње српске књижевности, знатно пројектованој и у њихово књижевно дело.

Лазар Комарчић, који је поред Пере Тодоровића најплоднији романијер свога доба, са укупно девет објављених књига те врсте, за књижевност свога и нашег времена најзначајнији је као оснивач нових жанрова у српској књижевности – криминалистичког романа са друштвеном подлогом (*Два аманџа*, *Просиоци*, *Драгоцена оџрица*), научнофантастичног романа (*Једна угањена звезда*) и психолошко-метафизичког и „персоналног романа” (*Један разорен ум*). Као писац самоук, потекао из патријархалне средине и културе, успео је да од склоности романтичарско-сентименталном односу према књижевном предмету превазиђе његова ограничења, упути се према реалистичкој критици друштвених и политичких прилика у ондашњој Србији (*Бездушници*, *Мој кочијаш*) и истовремено наговести, највише на тематском плану, неке од нових, дотад некоришћених могућности српске прозе на крају деветнаестог и почетку двадесетог века. *Један разорен ум* (1893), роман који с разлогом репрезентује књижевни рад овог аутора, најбоље је његово остварење. С једне стране рађен на контрасту идиличне

атмосфере патријархалне сеоске средине и тешких унутрашњих превирања у душама својих протагониста и, с друге, на двојству личности, због које настаје кључни заплет романа, *Један разорен ум* је у књижевност свога времена увео тему крајње субјективних пројекција стварности и трагичних психичких потреса лудилом обузетог главног лика, чије су „мисли искочиле из колосека здраве логике”, како се каже на једном месту у књизи. Писан добрим наративним стилем, са значајним уделом језичког богатства ауторовог полимског завичаја, овај роман на најбољи начин сведочи о просторима изражајне слободе које је српска књижевност на крају деветнаестог века почела да уноси у националну културу. И остала два прилога избора, приповетке „Шах – мат” и „Последње збогом”, на свој начин илустрју Комарчићев наративни стил, а тиме и сложеност поетички прелазне књижевне епохе којој је припадао. То се веома јасно види и из предговора Љиљане Костић, којим је критички поуздано протумачено целокупно Комарчићево дело, с посебним освртом на *Један разорен ум*, као и у аналитичком прилогу о том роману из пера Божура Хајдуковића, рано преминулог прозног писца и критичара из Комарчићевог завичаја.

Обимно књижевно дело другог писца, Пера Тодоровића, представљено је његовом најпознатијом књигом, *Дневник једног добровољца* (1879), као и деловима из правога *Дневника* (објављеног као књига тек 1957). У предговору Љиљане Костић критички је, међутим, обухваћено целокупно књижевно стваралаштво овог плодног писца, новинара, публицисте и политичког затвореника, почев од утилитаристичких естетичких ставова горљивог присталице Светозара Марковића, изнесених у текстовима „Уништење естетике” (1875) и „Књижевна писма” (1878), преко бројних романа, све до мемоарско-историографског *Огледала*, посвећеног владавини краљева Милана и Александра Обреновића, које обилује изразитим књижевним особинама. Његов књижевни рад – романи, дневници, путописи, мемоарска проза, књижевнокритички и естетички текстови, полемике, преводи, уреднички послови у листовима и часописима – сврставају га међу најдинамичније личности наше културе друге половине 19. века које су знатно допринеле ширењу слобода не само књижевног него и друштвеног израза свога доба. Иако је запамћен као контроверзна и полемичка личност, која је отворила врата петпарачкој, данас би се рекло таблоидној штампи и тривијално-забавним романима у наставцима, Тодоровић у нашој књижевности остаје пре свега по *Дневнику једног добровољца*, по историјском роману *Смрт Карађорђева* и по класичном *Дневнику*, писаним живим наративним стилем. *Дневник једног добровољца*, који је, према мишљењу Јована Деретића

„једно од најзначајнијих дела епохе реализма” и „прва доследно антиратна књига у српској књижевности и као таква далеки претеча наше модерне ратне прозе”, и за оно и за наше време више је него успешно књижевно остварење, пуно непосредних животних, добро изведених прозних слика, дијалога и портрета учесника боја на Шуматовцу у Српско-турском рату 1876. године. Поједини ратни призори, као што је опис мртвих турских војника после боја, дати експресивним, готово експресионистичким стилем, иду у ред најбољих страница српске прозе о рату. Високи уметнички квалитети *Дневника једног добровољца* потврђени су и студијом Светлане Велмар Јанковић на крају књиге.

Из књижевности двадесетог века у овом колу су и Андрићеви *Знакови њоред љуша*, које је приредио професор Славко Гордић, и књига *Радомир Консијанџиновић*, коју је приредио публициста Радивој Цветићанин.

Задатак приређивача *Знакова њоред љуша* (1976) био је да на одговарајући начин понуди ново критичко тумачење ове изузетно значајне Андрићеве књиге, објављене после ауторове смрти, и да је, поред анализе њених кључних поетичких особина, сагледа у контексту целокупног Андрићевог књижевног дела, као и наше и светске новије књижевности. Приређивач је тај задатак веома успешно остварио, нарочиту пажњу посвећујући поетичкој вези с могућним ситуацијама пишчеве биографије, често посредно укључиване у *Знакове њоред љуша*. Гордић је истовремено, у интерпретацији „жанровско-поетичких, тематских и стилских својстава” те књиге аргументовано истакао, најчешће илуструјући своја тумачења речима и ставовима самог Андрића, колико је и у њу, као и у претходне књиге, уграђено основно ауторово осећање живота и познавање кључних „цивилизацијско-историјских мена” у развоју људске заједнице, и колико су дубина и несазнатљивост човекове личности, његове психологије, морала, осећања, понашања били неисцрпан мотив за дубоку ауторску лирско-рефлексивну, наративну, есејистичку и интелектуалну литерарну пројекцију. Андрић је у *Знаковима њоред љуша* на тај начин сагледан као аутор који је непрестано, у свим записима, који се читају као „енциклопедија људске душе”, трагао за смислом постојања и за облицима и законитостима живота који најтрајније утичу на положај појединца у непосредној стварности.

Ослањајући се једним делом на врсту лирских опсервација својих раних прозних књига *Ex Ponto* и *Немири*, а другим на ауторе сличног духовног сензибилитета, Андрић је своје записе у *Знаковима* знатно проширивао и осмишљавао, обухватајући тиме и опште опсервације о човеку и најдубље лично егзистенцијално,

стваралачко и духовно искуство о различитим областима непосредног живота. У исти мах је својим беспрекорним језиком и стилем, најчешће релативизујући категоричке судове, изјаве, мисли, животне призоре и приче, наговештавао поетичке и ауторске ставове о књижевности и стваралаштву, о самој себи, о језику, култури, историји и непосредној стварности. Таквог Андрића представио је предговором и приређивач Славко Гордић, а његова критичка запажања својим текстовима су на најбољи начин потврдили Светлана Велмар Јанковић и Бранко Милановић. Тако је овом књигом целокупно Андрићево књижевно дело у овој едицији добило адекватан завршни акорд.

Радивој Цветићанин, аутор богате критичке монографије о животу и књижевном раду писца романа *Дај нам данас, Мишоловка, Излазак, Декартова смрт*, познате расправе *Филозофија њаланке* и волуминозног критичко-есејистичког осмекњижа *Биће и језик* о српској поезији 20. века, свој приређивачки задатак веома је одговорно обавио. У његовом избору нашле су се две књиге – филозофско-асоцијативни роман *Декартова смрт*, инспирисан интелектуалним портретом ауторовог оца, и књига преписке са Семјелом Бекетом, с насловом *Бекеј њријашељ*. Овакав избор посредно је сугерисао и сам Константиновић изјавом у једном писму да су те две књиге „комплементарне” и да се стога могу сматрати „једном књигом”. *Декартову смрт* (1996) сам аутор је сматрао својим најбољим прозним остварењем, а тако га је доживела и књижевна критика, оценивши га као круну његовог романескног рада, што је потврђено и студијом Бранке Арсић на крају књиге.

Суочавајући свога јунака са доживљајем смрти, Константиновић је асоцијативним наративним поступком, с низом есејистичких и филозофских коментара, његова осећања и мисли непрестано враћао кључним појмовима из његове духовне биографије оличеним у филозофским и културолошким реминисценцијама, биографским чвориштима и сазнању да су култура, филозофија, религија, књижевност, уметност, стваралаштво кључни знаци не само духовног него и непосредног постојања јединке. Избором двају наслова као једне целине, у овој књизи је на одређени начин заступљено и Константиновићево есејистичко дело (које ће посебно бити представљено у овој едицији), јер је у књизи *Бекеј њријашељ* (2000), „књизи дубоке оданости”, како ју је означила књижевна критика, добар део ауторових коментара преписке са Бекетом, нарочито онај који припада њеним завршним страницама, остварен аутентичним Константиновићевим есејистичким стилем. Приређивач је, са своје стране, у предговору, који је писан веома јасно и илустративно, уз детаљну генезу настанка обеју књига наговестио

и њихов значај у ауторовом целокупном књижевном опусу. Посебно је исцрпно представио њихову широку критичку рецепцију и истакао, већ од текста „Наше нужности” из 1952. године, Константиновићев отворен антидогматски доживљај књижевности и доследно залагање за слободу уметности. И додаци уз изабране текстове, нарочито исцрпна хронологија, као и селективна библиографија и обимна литература, сведоче о томе колико је Константиновићево романескно и есејистичко дело чврсто уграђено у темеље модерне српске књижевности друге половине 20. и прве деценије 21. века, и колико је и даље присутно у актуелним критичким тумачењима савремене српске књижевности и културе.

Увршћивањем вредносно већ признатих аутора у десето коло и у ову едицију у целини још једном је потврђено њихово истакнуто место у српској књижевности, а избором једног броја без разлога скрајнутих аутора коначно је ревалоризовано њихово књижевно стваралаштво и његов реални значај за новију српску књижевност и културу.*

* Реч на промоцији Десетог кола Антологијске едиције *Десет векова српске књижевности* Издавачког центра Матице српске, у Коларчевој задужбини, у Београду, 9. маја 2019. године.